

Tımsıvar Sancağı'nda Tımar Rejiminin Teşekkülü ve İlk Uygulamalar (1555-1556)

Murat Serdaroğlu*

Özet

Osmanlı Devleti'nde fetihten sonra arazi, mülkiyet ve tasarruf şekillerini belirlemek amacıyla tahrirler yapılırdı. 1552 yılında Tımsıvar'ın fethinin ardından, 1554 yılında Tımsıvar Vilayeti tesis edilerek arazi tahrirleri yapılmıştır. Bu çalışmada Tapu-Tahrir Defterleri içerisinde 298 numarada kayıtlı ve 1555-1556 tarihli Tımsıvar Livası Tımar İcmâl Defteri'ne göre dirliklerin dağılımı incelenmiştir. İncelememiz sonucunda gelirlerin % 57,9'unun has, %14,6'sının zeâmet ve %27,5'inin ise tımar olarak tevcih edildiği tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Tımsıvar, tımar, kale, Osmanlı, dirlik

The Formation of the Tımar Regime and Its First Practices in Tımsıvar Sanjak (1555-1556)

Abstract

In the Ottoman Empire, after the conquest, registration books was shaped to determine the forms of land, property and savings. After the conquest of Tımsıvar in 1552, the province of Tımsıvar was established in 1554 and the lands were registered on the books. In this study, the distribution of dirlik according to Tımsıvar Livası Tımar İcmâl Book registered in 298 of the Register of Tapu-Tahrir and dated back to the years of 1555-1556 was examined. As a result of the study, it was determined that 57.9% of the revenues were reserved as has , 14.6% of the revenues were reserved as zeamet and 27.5% of the revenues were delivered as tımar.

* Okutman, Ömer Halisdemir Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Niğde, (Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi), muratsrl@gmail.com. (Makale gönderim tarihi: 02.02.2017, makale kabul tarihi: 23.03.2017)

Keywords: Tımişvar, timar, castle, Ottoman, dirlik

Giriş

Tımişvar¹, 1551 yılında Sokullu Mehmed Paşa tarafından başarısız kuşatmanın ardından, 1552 yılında Kara Ahmed Paşa tarafından fethedilerek Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.² Fetih sonrası bir süre Budin Vilayeti'ne sancak olarak bağlanan Tımişvar, Erdel ve Bosna'yı korumak amacıyla 1554 yılında merkezi Tımişvar olan müstakil bir vilayet haline getirildi³ ve ilk beylerbeyliğine Gazi Kasım Paşa atanmıştır.⁴ Gazi Kasım Paşa 1555 yılında Osmanlı hükümetine gönderdiği arzda sınırdaki gelişmeleri daha rahat takip edebilmek amacıyla vilayetin merkezini Lipova'ya taşımak istemiştir. Merkezi hükümetin bu fikri kabul etmesi üzerine 2 yıllık bir süre zarfında Lipova, Tımişvar Vilayeti'nin paşa sancağı olmuştur. Fakat beylerbeyleri (Mîr-i Mîran) Tımişvar'da ikamet ettiği için, yaklaşık 2 yıl sonra vilayetin merkezi yeniden Tımişvar olarak değiştirilmiştir.⁵

Osmanlı Devleti'nde en büyük idarî birimin karşılığı olan eyalet veya vilayetler⁶ sancak veya livalara bölünmüştür. Bu çalışmada Tımişvar Vilayeti'nin aynı adlı "Paşa Sancağı"ndaki dirlikler

¹ Tımişvar, Romen dilinde Timeşvara, Slav dillerinde Temsvar, Macarca da Temesvar, Almanca da Temeshburg ve Osmanlı kaynaklarında Tımişvar/Temeşvar/Tamışvar şeklinde adlandırılır. Bkz. Mihai Maxim, "Tımişvar", *DİA*, Cilt 41, İstanbul, 2012, s. 94.

² Tımişvar'ın Fethi ile ilgili bkz. M. Feridun Emecen "Sultan Süleyman Çağı ve Cihan Devleti", *Türkler*, C.9, Ankara, 2002, s. 512; aynı yazar, *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009; Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Cilt I, Ankara, 1981; Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı'nın Macaristanı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010.

³ Ahmed Akgüzdüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, V.Kitap, II. Kısım, İstanbul, 1992, s. 266.

⁴ Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baysal, Kültür Bakanlığı Yayınları, C. I, Ankara, 1981, s. 208.

⁵ Pal Fodor, "Das Wilajet von Temeschwar zur Zeit der osmanischen Eroberung", *Südost-Forschungen*, 55 (1996), s. 30.

⁶ Halil İnalçık, "Eyalet", *DİA*, Cilt 11, İstanbul, 1995, s. 548.

incelenmiştir. ⁷ Çalışmamızda ilk olarak tımar sistemi hakkında kısa bilgi verildikten sonra, tımar sisteminin unsurları olan has, zeamet ve tımar olarak dağıtılan dirliklerin miktarı, tasarruf sahipleri ve görevleri incelenecektir.

Tımar Sistemi ve Dirlikler

Devlet adına çalışan görevlilerin hazineden para ödeme biçimi yerine, görevleri karşılığı, yıllık hesabıyla devlet adına raiyyetten belli vergi ve resimleri kendi hesaplarına toplama usulüne tımar sistemi denilmektedir. ⁸ Barkan tımarı, *“Osmanlı imparatorluğunda geçimlerine veya hizmetlerine ait masrafları karşılamak üzere bir kısım asker ve memurlara, muayyen bölgelerden kendi nâm ve hesaplarına tahsili selâhiyeti ile birlikte tahsis edilmiş olan vergi kaynaklarına ve bu arada bilhassa defter yazılarındaki senelik geliri 20.000 akçeye kadar olan askeri dirliklere verilen isim”*⁹ olarak tanımlamaktadır.

Osmanlı Devleti'nde tımar sisteminin uygulandığı vilayetlerde nüfus ve vergi gelirlerini tespit etmek amacıyla arazi tahrirleri yapıldı. Tahrirlerin yapılmasının amacı, vilayetlerdeki gelir kaynaklarını tespit ederek, bunları devlet görevlilerine hizmet karşılığı maaş olarak dağıtılmaktaydı. ¹⁰ Tımar teşkilatı fonksiyonlarına göre üç ayrı kategoriye ayrılmakta, bunlarda kendi içinde alt kategorilere bölünmektedir. Birinci sırada Has gelmektedir. Has, *Havâss-ı Hümâyûn*

⁷ İnalçık, a.g.m., s. 549; Tımsıvar Beylerbeyliğinin, 1566 yılına kadar sancakları: Tımsıvar, Lipova, Arad, Çanad ve Beşkelek'ti. Bkz. Fodor, Pal, *Das Wilajet von Temeschwar zur Zeit der Osmanischen Eroberung, Südost forschungen*, Vol.55, (1996) s. 29; 1568-1574 yıllarında Tımsıvar Beylerbeyliği 8 sancağa sahiptir. Tımsıvar, Lipova, Vidin, Alacahisar, Çanad, Göle maa Arad, Modova ve Pankota. bkz: İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1978, ss. 134-135.

⁸ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 572.

⁹ Ömer Lütfi Barkan, "Tımar", *İslam Ansiklopedisi*, C. XII/I, İstanbul, 1979, s. 286.

¹⁰ Fatma Acun, "Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması", *Türkler*, Cilt 9, Ankara, 2002, s. 902; Çalışmamıza konu olan Tımsıvar Sancağı 1554 yılında tahriri tamamlanmıştır. Bkz. BOA. TT. 290.

ve *Havâss-ı Vüzerâ* olarak iki kısımdır. Havâss-ı Hümâyûn prensipte padişaha ait gibi görünse de kapıkullarının giderleri, teçhizatları ve sarayın masrafları buradan karşılanmaktaydı. Bu yüzden en zengin ve en güvenilir gelir kaynakları bu kategori için tahsis edilmişti. Havâss-ı Vüzerâ hükümet üyeleriyle vilayet yöneticileri, sancakbeyleri veya beylerbeyleri için ayrılmıştı.¹¹

Hastan sonra dirlik miktarına göre zeâmet gelmektedir. Köylerin ve mezraların yıllık vergi gelirlerin en az yirmi bin akçeden başlayarak herhangi bir kimseye verilmesine zeâmet adı verilir. Zeamet yirmi bin ile yüz bin akçelik geliri olan bir toprak dirliğidir.¹² Zeametler derece olarak daha düşük memurlara tahsis edilen toprak dirliğidir.¹³

Genel olarak zeâmetler 20.000 akçe ile 100.000 akçe arasında tanımlanmış olsa da arşiv kayıtlarında, 20.000 akçeden daha az zeâmetler ile 100.000 akçeden daha fazla zeâmetlere de rastlanılmaktadır. Bu durum Tımişvar Sancağı için de geçerlidir. 1573-74 yılına ait bir kayda göre Muharrem Bey adında bir zaîm 102.797 akçelik bir zeâmete sahipti.¹⁴ 1582-83 yılına ait kayıta Ali Bey adında bir zaîm 102.767 akçe zeâmeti tasarruf etmekteydi.¹⁵ Tımişvar Sancağı'nda 20.000 akçenin altındaki zeametler için de örnek vermek mümkündür. 1582-83 tarihli kayda göre Tımişvar Sancağı'nda 18.000 akçelik zeâmete tasarruf eden Hüseyin adındaki zaîme yararlılığından dolayı 5.000 akçe gelir ilhak olunarak zeâmeti 23.000 akçeye çıkarıldığı görülür.¹⁶

Dirlik dağıtımının en alt basamağında Osmanlıların toprak sistemine adını veren tımar yer almaktadır. Sofyalı Ali Çavuş ve Ayn-ı Ali Efendi tımarı "*yıllık yirmi binden bir akçe eksik olsa ana zeamet dinilmez, belki*

¹¹ Halil İnalçık, "Tımar", *DİA*, C.41, İstanbul, 2012, s. 169.

¹² Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi, "Osmanlı İmparatorluğunda Toprak Tasarruf Sisteminin Hukuki ve Mali Müeyyede ve Mükellefiyetle", Haz. Midhat Sertoğlu, *İÜ. Fen-Edebiyat Yayınları*, No:26, İstanbul, 1992, s. 79; İlhan Şahin, "Tımar Sistemi Hakkında Bir Risale", *İÜ, TD*, s. 32, İstanbul, 1979, s. 930.

¹³ Lajos Fekete, Macaristan'da Türklerin Mülk Sistemi, Çeviren: M. Tayyib Gökbilgin, *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, Sayı 16, (1961), s. 30.

¹⁴ BOA. TT. 552. s. 14.

¹⁵ BOA. TT. 674. s. 10.

¹⁶ BOA. TT. 674. s. 26.

tımar dirler, zira tımarın ekser haddi on dokuz bin dokuz yüz doksan dokuzdur"¹⁷ şeklinde tarih etmektedirler.

Kanuni dönemine kadar Tımar tevcihleri merkezden yapılmakta idi. Bu dönemde beylerbeyine küçük tımarları tahsis etme yetkisi verildi. Büyük tımarların tevcihi ise, beylerbeyinin İstanbul'a teklifi üzerine merkezde yapılıyordu. Beylerbeyileri veya sancakbeylerinin tavsiyesi ve Divan-ı Hümayun'un uygun görmesi neticesinde tımar sahibi olacak şahsa bir berat verilmekte idi. Beylerbeyinin kendi beratı ile tahsis ettiği tımarlara tezkeresiz tımar, bir tezkire ile merkeze teklif ettiği tımarlara tezkereli tımarlar denilmekteydi.¹⁸ Tımsıvar Sancağı'nda tımarların birçoğu yararlılık gösterenlere Tımsıvar Beylerbeyi'nin arzıyla merkezi hükümet tarafından tımar tevcihi yapılmıştır.¹⁹ Bunlar tezkereli tımarlar grubuna girmektedir.

Tımar alan sipahinin yerine getirmesi gereken çeşitli görevleri vardır. Sefere memur oldukları vakit seraskerin emrinde cebelileri ile birlikte yoklamaları yapılırdı. Sefere katılmamaları halinde sipahiler hakkında işlem başlatılırdı.²⁰ Mesela; 21 Muharrem 972 tarihli hükme göre Boğdan seferine tayin olunan Tımsıvar Eyaleti'ne bağlı zeamet ve tımar sahiplerinin sefere eda olanların ve sefere emir olunup mevcut olmayanların isimleri ve tımarları ile yazılıp Súdde-i Saâdete irsal olunması hakkında yasal işlem başlatılmıştır.²¹

Sipahiler dirlikleri oranında sefere teçhiz edip, toplanma yerine cebelileri getirmek zorundaydılar.²² En fazla dirlik alan has sahipleri her 5.000 akçe gelir için bir cebeli çıkarmaya mecburdurlar. Zeamet sahiplerinin bu mükellefiyeti 5.000 akçede bir cebeli, Tımar sahiplerine gelince, bunlar kılıç denilen ve devletin her eyaletine göre miktarı

¹⁷ Şahin, *a.g.m.*, s. 930, Soyfalı Ali Çavuş, *a.g.m.*, s. 79.

¹⁸ Acun, *a.g.m.*, s. 906.

¹⁹ Bkz. BOA. MD. 15, hüküm 256, 713, 1218, 1339; BOA. MD. 25, hüküm 694, 2104.

²⁰ M. Tayyib Gökbilgin, "Kanûni Sultan Süleyman'ın Tımar ve Zeamet Tevcihi İle İlgili Fermanları", *İÜ. Tarih Dergisi*, Sayı 22, İstanbul, 1967, s. 36.

²¹ Tımsıvar Beglerbegisine yazılan 21 Muharrem 972 tarihli hüküm, BOA. MD. 6. hüküm 81.

²² İnalçık, "Tımar", s. 169.

değişen gelirlerinin fazlası için 3.000 akçe de bir cebeli çıkarmakla mükelleftiler.²³ Burada kılıç tabiri, sipahilik hizmetine ibtidâdan giren herkes için bir başlangıç kadro maaşı olan çekirdek kısmı ifade eder. Bu kısım sipahinin zamanla göstereceği yararlılıklara göre yapılacak terakki zamlarıyla büyümüş olabilirdi. Fakat bu ilaveler ölüm vukuunda hizmete yeni girecek evlatlara aynen ve tamamen intikal etmezdi.²⁴ Örnek olarak H. 975 yılında Tımişvar Defterdarına gönderilen hükümde bu hususa dikkat edilerek ibtidâdan verilen tımarların terakkilerinin elinden alınması konusunda uyarılmıştır.²⁵ Bunun amacı sipahilerin merkezi otoritenin aleyhine tımar arazilerinin büyütülmesi ve toprağın aile mülkü haline gelmesi önlenmek istenmiştir.²⁶

Tımişvar Sancağ'ında 1555-1556 Yılları Arasında Tımar Rejimi

1554 yılına ait Tımar-icmal defterine göre Tımişvar Sancağ'ında haslar iki kısma ayrılmaktaydı. Bunlardan birincisi *Havâss-ı hümâyûn* veya *Hasshâ-i padişah-ı âlem-penâh* denilen padişah hasları, diğeri ise *Hâss-ı mîr-i mîran* denilen beylerbeyi haslarıydı.

Aşağıdaki Tablo 1'de Padişah haslarının bulunduğu yerler ve gelir çeşitleri incelenecektir.

Tablo 1: 1555/56 Yılında Tımişvar Sancağ'ındaki Padişah Hasları

Bulunduğu yer	Gelir Çeşitleri	Hasıl
Nefs-i Tımişvar	Bac-ı bazar, resm-i gümrük, resm-i sergi, şemhâne, buzhâne, serhâne, beyt-ül-mâl, Mahsûl-i kira-i dekâkîn, ihzâr ve ihtisâb	43.512
Nâhiye-i Tımişvar	Bac-ı bazar ve panayır, bac-ı cisr, 33 Köy	431.092

²³ Çoşkun Üçok, "Osmanlı Devleti Teşkilatından Tımarlar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 2, s. 1, Ankara, 1944, s. 542.

²⁴ Barkan, *a.g.m.*, s. 295.

²⁵ Tımişvar Defterdarına 28 Ramazan 975 tarihli hüküm, BOA, MD. 7, hüküm 1151.

²⁶ Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 192, Barkan, *a.g.m.*, s. 295.

Nâhiye-i Çerin	Resm-i bellut, 3 Köy	45.495
Nâhiye-i İktar	Resm-i ubûr, 1 Köy	15.225
Nâhiye-i Şemlik	Bac-ı bazar, resm-i ubûr, Dalyan, 14 Köy ve 1 Mezra'	292.430
Nâhiye-i Boğca	Bac-ı bazar, 2 Köy	120.835
Nâhiye-i Modova	Dalyan ve 8 Köy	38.889
Nâhiye-i Pançova	Bac-ı bazar ve 5 Köy	178.411
Nâhiye-i Çakova	Bac-ı bazar ve 9 Köy	148.469
Nâhiye-i Felnak	Resm-i ubûr ve 3 Köy	21.978
Toplam		1.336.336²⁷

1555-1556 yıllarında Tımişvar Sancağı'na ait TT. 298 numaralı Tımar-ıcmal defterinde padişah hasası 1.336.336 akçedir. Bu gelirlerin menşelerini incelediğimizde; Tımişvar şehrinin bac-ı bâzâr, resm-i gümrük, resm-i sergi, şemhane, buzhane, serhane, beyt-ül-mâl, mahsul-i kira-i dekâkîn, ihzâr ve ihtisâb gibi yüksek gelir getiren kaynaklar ile nahiyelerdeki bir kısım resimler ve bazı köylerin mahsul gelirlerinden oluşmaktaydı. Gelirlerin sancak içi dağılımına baktığımızda sancak içerisinde 17 nahiyenin²⁸ kaydı bulunurken, yalnızca 9 nahiyenin gelirleri padişah hassına ayrılmıştır. Tımişvar Sancağı'nda en fazla gelire sahip olan nahiyeler padişah haslarına ayrılmıştır diyebiliriz.²⁹ Padişah hasları sultana ait gibi gözükse de

²⁷ BOA, TT. 298. ss. 1-7.

²⁸ Tımişvar Sancağı'nın BOA. TT. 290 numaralı tapu tahrir defterine göre nahiyeleri: Tımişvar, Modova, Facet, Suydiya, İktar, Şemlik, Marçina, Bozovar, Bozar, Boğca, Tirgovišta, Fırdına, Felnak, Çakova, Monostor, Çerin ve Pançova'dır.

²⁹ Bkz. BOA, TT. 290.

eyaletin veya sancağın masrafları, kalelerin tamiri, yeni kale inşası, yol, köprü yapımı gibi için harcanmaktaydı.

1555/56 yılı Tımar-İcmal defterine göre sancak genelinde padişaha ait haslardan başka Tımişvar Beylerbeyine de has tahsis edilmiştir.

Aşağıda Tablo 2’de 1555-1556 yıllarına ait tımar-icmal defterinde yer alan mîr-i mîran hasları belirtilmiştir.

Tablo 2: 1555/56 Yılında Tımişvar Sancağı’nda Mîr-i mîran Hassı

Bulunduğu yer	Gelir nevi	Hasıl
Tımişvar	Niyabet ve bâd-ı hevâ, 1 Varoş, 18 Köy ve 9 Mezra’	173.034
Nahiye-i İktar	1 Varoş ³⁰ , 7 Köy	50.994
Nahiye-i Tirgovişta	1 Varoş ve 9 Köy	34.861
Nahiye-i Şemlik	Nefs-i Şemlik, 6 Köy ve 3 Mezra’	43.511
Nahiye-i Boğca	7 Köy	54.202
Nahiye-i Çakova	11 Köy ve 3 Mezra’	51.989
Nahiye-i Marcina	Varoş-u Marcina, 14 Köy	74.188
Nahiye-i Facet	13 Köy	55.324
Nahiye-i Bozovar	7 Köy	20.070
Nahiye-i Bozar	Varoş-u Bozar ve 5 Köy	31.729
Nahiye-i Firdına	11 Köy	40.692
Nahiye-i Felnak	Varoş-u Felnak, 9 Köy ve 6 Mezra’	85.861
Diğer	Resm-i berevât, nisf-ı niyâbet-i timarhâ-yı sipahiyân ve mustahfizân-ı liva-i paşa	35.000
Toplam		780.966³¹

³⁰ Tımişvar Sancağında Varoş şehir, idari merkez anlamında kullanılmıştır.

1555/56 tarihli tımar-icmal defterine göre Tımişvar Sancağı'nın toplam gelirlerinin 780.966 akçesi Tımişvar Beylerbeyine has olarak tahsis edilmiştir. Haslar sancakta yer alan 12 nahiyenin şehir ve kır gelirlerinden elde edilmiştir. Tımişvar Beylerbeyi'ne ait hasların sancağın her yerini kapsayacak biçimde serpiştirilmiş olması, beylerbeyinin sancağın her yerini ziyaret ederek sancağın asayiş ve güvenliğinin sağlanması amaçlanmış olabilir.³²

298 numaralı icmal defterinde beylerbeyine ait hasların kime dirlik olarak verildiği ile ilgili bir kayıt bulunmamaktadır. 1552 yılında beylerbeyi olan Gazi Kasım Paşa Aralık 1555 yılına kadar bu görevde kalmış ve halefi olan Güzelce Rüstem Paşa bu görevi 1555 yılından 1557 yılına kadar yürütmüştür.³³ Muhtemelen bu defter hazırlanırken Kasım Paşa'nın yerine kimin geçeceği belli olmadığından bu kısım boş bırakılmış olabilir.

Fatih Kanunnamesinde beylerbeylerine 800.000 ile 1.200.000 akçe arasında has tayin edilmiştir.³⁴ Bu duruma göre Tımişvar Beylerbeyi 780.966 akçe ile kanunnamede belirtilen oranın altında dirliğe sahip olduğu görülmektedir.³⁵

Tımişvar Sancağı'nda 1555-1556 yıllarındaki zeâmetlerin durumuna bakıldığında 18 adet zeâmetin olduğu görülmektedir. Aşağıdaki tablo 3'de 1555-1556 yıllarına ait tımar-icmal defterinde yer alan zeâmetler belirtilmiştir.

³¹ BOA. TT. 298. s. 7-16.

³² Acun, a.g.m., s. 902.

³³ Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı'nın Macaristanı*, Kitabevi, İstanbul, 2010, s. 335.

³⁴ Abdulkadir Özcan, "Fatih'in Teşkilat Kanunnamesi ve Nizam-ı alem için Kardeş Katli Meselesi", *TD*, Sayı 33, İstanbul, 1982, s. 47.

³⁵ Tımişvar Beylerbeyleri 1573-1574 yılında 800.250 akçe; 1582-1583 yılında 806.795 akçe dirliğe sahiptir. bkz. BOA. TT. 552. ss. 11-15; BOA. TT. 674, ss. 6-9.

Tablo 3: 1555/56 Yılında Tımişvar Sancağı'nda Zeâmetler

ZEÂMETLER		MİKTARI
1	Zeâmet be-nâm Mustafa Kethüdâ-i Defter-i Vilâyet-i Tımişvar	60.764
2	Zeâmet be-nâm Mehmed Çelebi Defterdâr-ı tımârhâ-i Vilâyet-i Tımişvar	50.575
3	Zeâmet be-nâm Mehmed Mîr-i alem_i Vilâyet_i Tımişvar	44.170
4	Zeâmet be-nâm Ferhad Mîr-alay-ı Liva-i Paşa	40.437
5	Zeâmet be-nâm Mika Voyvoda	25.000
6	Zeâmet be-nâm Ali Kapudân-ı Nehr-i Tisa	23.318
7	Zeâmet be-nâm Bali Emin Defter-i Vilâyet-i Tımişvar	21.350
8	Zeâmet be-nâm Veli Ağa	20.264
9	Zeâmet be-nâm Ramazan Ağa	20.325
10	Zeâmet be-nâm Kenan Ağa	20.270
11	Zeâmet be-nâm Kaytas Ağa	20.262
12	Zeâmet be-nâm Mustafa Ağa	20.278
13	Zeâmet be-nâm Mustafa Voyvoda	20.150
14	Zeâmet be-nâm Ali Silâhdâr	20.000
15	Zeâmet be-nâm Ali	20.300
16	Zeâmet be-nâm Dimitri Kulağuz veled-i Cirlerçik	20.100
17	Zeâmet be-nâm Himmet Kethüdâ-i Kasım Paşa	20.230
18	Zeâmet be-nâm Veli nâzır-ı emvâl-ı sâbık Vilâyet-i Tımişvar	61.100
Toplam		528.893³⁶

1555/56 tarihli icmal defterinde 18 adet zeâmet kaydedilmiştir. Bunların toplamı 528.893 akçedir. Zeâmetler içerisinde en fazla dirliğe

³⁶ BOA. TT. 298. ss. 17-24

sahip olan Tımsıvar Eyaleti'nin Defter Kethüdâsı Mustafa Bey'dir.³⁷ Osmanlı Devleti'nde tımar sisteminin uygulandığı, fakat hazineye sahip olmayan eyaletlerde merkezden iki defterdâr atanırdı. Bunlar zeamet dağıtımını düzenleyen Defter Kethüdâsı, diğeri tımarların dağıtımıyla ilgilenen Tımar Defterdârıdır.³⁸ İncelediğimiz defterde Tımsıvar Vilayet'nde bu göreve sahip olan Defter Kethüdâsı Mustafa 60.764 akçe, Tımar Defterdarı Mehmet Çelebi 50.575 akçe ile Tımsıvar Sancağı'nda en fazla zeâmete sahip olan görevlilerdir.

Osmanlı Devleti'nde sancaktarların ve mehterhanenin başına mîr-i alem denilirdi³⁹ Tımsıvar Sancağı'nda bu görevi ifa eden Defter Kethüdâsı Mehmet 44.170 akçe dirlik almıştır. Zeâmet verilen kişiler arasında kethüda, kılavuz, silahdâr, kaptan, voyvoda ve ağa gibi yüksek rütbeli devlet görevlileri de yer almaktadır. Tımsıvar Sancağı'nda geri kalan zeâmetleri incelediğimizde en az zeâmeti tasarruf eden 20.000 akçe gelire sahip olan Silahdâr Ali Bey'dir. Bu dönemde Tımsıvar Sancağı'nda zeâmetler 20.000 akçe ile 25.000 akçe arasında yoğunlaşmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde dirlik sisteminin en alt basamağında bulunan tımar, üç kısma ayrılmıştır. Birincisi eşkinci tımarıdır. İncelediğimiz defterde en çok bu türlü tımarlara rastlanılmaktadır. Bunlar sefer zamanı alaybeyinin sancağı altında sefere gitmekle mükelleftir. İkincisi mustahfız tımarıdır. Bunlar mensup olduğu kalenin muhafazasında ve hizmetinde bulunurlardı. Üçüncüsü de hizmet tımarıdır. Bu tımarlar ise serhatlerde bulunan, camilerin imam, hatip gibi vazifelerine ve saray-ı hümayun hizmetlerine tahsis edilmiştir.

³⁷ BOA. TT. 298. s. 17.

³⁸ Rifat Günalan, *Osmanlı İmparatorluğunda Defterdarlık Teşkilatı ve Bürokrasisi*, Kayıhan Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 34; bkz. Mübühâh Kütükoğlu, "Defterdar", *DİA*, Cilt 9, İstanbul, 1994, ss. 96-96; Ümeradan sonra Defter Kethüdâsı beylerbeyilik divanında en önemli görevlidir. bkz. Nejat Göyünç, "Osmanlı Devletinde Taşra Teşkilatı (Tanzimata kadar)", *Osmanlı*, VI, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul, 2010, s. 79.

³⁹ Erhan Afyoncu -Abdülkerim Özyayın, "Mîr-i Alem (Osmanlılar'da)", *DİA*, Cilt 30, İstanbul, 2005, s. 124.

Mesela saraya senede 30.000 sümbül soğanı götürmek, şahin ve çakır denilen kuşları tedarik edenlere ayrılmıştır.⁴⁰

Tımişvar Sancağı'nda has ve zeamet dışında çeşitli tımar çeşitleri olup, bunlar içerisinde çoğunluğu sipahi tımarları ve tımarlı kale muhafızları teşkil etmektedir. Aşağıdaki Tablo 4'de 1555-1556 yıllarında sipahi tımarları gösterilmektedir.

Tablo 4: 1555/56 Yılında Tımişvar Sancağı'nda Tımarlar

Tımarhâ-i Sipâhiyân		Miktarı
1	Tımar_ı Yusuf Ağa-i azebân-ı Kal'a-ı Belgrad	9.000
2	Tımar_ı Mustafa martalosan-ı Kal'a_ı Belgrad	6.100
3	Tımar-ı Behram bin Yusuf	9.000
4	Tımar Mustafa bin Ali	6.140
5	Tımar-ı Cafer Mîrahor merdüm-i Kasım Paşa	10.163
6	Tımar-ı Mehmed bin Mîrahor	10.162
7	Tımar-ı Korkud Voyvoda merdüm_i Kasım Paşa	10.000
8	Tımar-ı Yusuf Voyvoda merdüm-i Kasım Paşa	5.999
9	Tımar-ı İbrahim bin Musa merdüm-i Kasım Paşa	6.050
10	Tımar-ı Mehmed Emin Tezkire-i	10.300
11	Tımar-ı Hüseyin Katib	8.200
12	Tımar-ı Mustafa-i Hıram	6.000
13	Tımar-ı Pervane	6.178
14	Tımar-ı Kırk Ahmed	9.655
15	Tımar-ı Mahmud Anatoli	6.077
16	Tımar_ı Şaban ... Ali Paşa	7.100
17	Tımar-ı Ali	3.000
18	Tımar-ı Yusuf	3.000
19	Tımar-ı Ali	4.000

⁴⁰ Gökbilgin, *a.g.m.*, s. 35.

20	Tımar-ı ?	6.000
21	Tımar-ı Ahmed	8.194
22	Tımar-ı Cafer ...Hasan Ağa	5.999
23	Tımar-ı Abdullatif	5.999
24	Tımar-ı Mehmed Müslim	6.000
25	Tımar-ı Yusuf	8.055
26	Tımar-ı Mehmed bin Firuz	6.300
27	Tımar-ı Hacı Üveys	6.200
28	Tımar-ı Hüseyin bin Hasan	5.999
29	Tımar-ı Ahmed bin Hüseyin	5.999
30	Tımar-ı Mustafa Martolosan-ı Kal'a Kalaça(?)	8.333
31	Tımar-ı Radiç veled-i Takovik	5.000
32	Tımar-ı Roşko veled_i Miloş	6.000
33	Tımar-ı Petko Voyvoda veled-i Badik	10.000
34	Tımar-ı Lukaç veled-i İstroviçik	5.000
35	Tımar-ı Gorag veled-i İstroviçik	7.000
36	Tımar-ı Larya veled-i Jivkoş Mita Voyvoda	4.000
37	Tımar-ı Yufus (bin) Abdullah	6.300
38	Tımar-ı İskender (bin) Abdullah	5.000
39	Tımar-ı Divane Ali	2.095
40	Tımar-ı Sabo (veled-i) Petre	8.300
41	Tımar-ı İvan birader-i Dimitri Çelinçik	5.050
42	Tımar-ı İspatan veled-i Mika Voyvoda	3.100
43	Tımar-ı Yovan veled-i Mika Voyvoda	3.053
44	Tımar-ı Radol Voyvoda	8.000
45	Tımar-ı Mladan Dyak	5.000
Yekün		312.100⁴¹

⁴¹ BOA. 77. 298. ss. 26-46.

Tımişvar Sancağı'nda 1555-1556 yıllarında 45 adet tımarın mevcut olduğu görülmektedir. Bu tımarların yekünü 312.100 akçedir. Bu tımarlar içerisinde en yüksek olanı 10.300 akçe tımara sahip tezkireci Mehmed Emin'e, en düşük olanı ise 2.095 akçe ile Divane Ali'ye aittir. Bu dönemde Tımişvar Sancağı'nda tımarlar 5.000 akçe ile 6.000 akçe arasında yoğunlaşmaktadır. Tımişvar Sancağı'nda tımar sahipleri içerisinde sayıları az da olsa birkaç Hıristiyan sipahinin mevcudiyeti dikkatimizi çeker.⁴² Bu durum Osmanlı Devleti'nde, sipahi olabilmek için Müslüman olmanın ön şart olmadığını göstermektedir.⁴³ 45 tımar içerisinde 12 tımar Hıristiyan sipahilere verilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde sipahi tımarları haricinde önemli bir yeküne sahip Mustahfızan tımarları bulunmaktadır. Bunların görevi kalenin muhafazasını sağlamaktır. Bunlara hisar eri de denilirdi.⁴⁴ Kalelerde dizdar denilen kumandanlar ve kethüda diye anılan kumandan yardımcılarını ile hisar erleri yer almaktadır.

Aşağıda tablo 5'te Tımişvar Sancağı'nda Tımişvar, Çakova, Boğca, Felnak, Facet ve Şemlik kalelerinde görevli kale muhafızları yer almaktadır.⁴⁵ Tımişvar Sancağı'ndaki tımarların ekser çoğunluğu kale mustahfızlarına tahsis edilmiş olan tımarlardır. Bunların dışında da tımarlar olmakla beraber kale mustahfızları için ayrılan tımarlar daha fazladır. Buna göre Tablo 5'de kale mustahfızları ve miktarları listelenmiştir.

Tablo 5: 1555/56 Yılında Tımişvar Sancağı'nda Kale Muhafızları

Görev Yeri	1555-1556 Yılı	
	Adet	Yekün
Cemaat-i Mustahfızan Kal'a-i Enderun-ı Tımişvar	150	256.500
Mustahfızân-ı Birun-i Kal'a-i Tımişvar	100	171.000

⁴² Bkz. Nedim Filipoviç, "Bosna-Hersek Tımar sisteminin İnkişafı", *İÜ. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.XV, ss. 154-188.

⁴³ İnalçık, Tımar, s. 170.

⁴⁴ Sofyalı Ali Çavuş, *a.g.m.*, s. 69; Şahin, *a.g.m.*, s. 926.

⁴⁵ Makalemizin hacmini aşacağından kalelerdeki görevlilerin toplam sayısı verilmiştir.

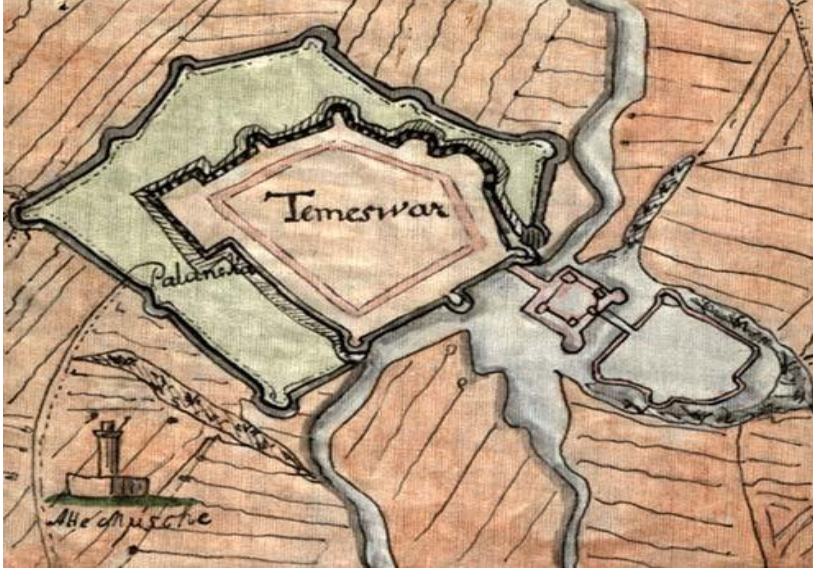
Topcuyân-ı Kal'a-i Tımişvar	50	85.500
Cebeciyan-ı Kal'a-i Tımişvar	4	7.200
Kumbaracıyan-ı Kal'a-i Tımişvar	5	8.600
Toplam	309	528.800
Mustahfızan-ı Kal'a-i Çakova	13	23.100
Mustahfızan-ı Kal'a-i Boğca	23	39.400
Mustahfızan-ı Kal'a-i Felnak	29	49.900
Mustahfızan-ı Kal'a-i Facet	30	51.500
Mustahfızan -ı Kal'a-i Şemlik	13	22.200
Toplam	417	714.900

Tımiş Nehri kıyısında yer alan Tımişvar Kalesi⁴⁶ Kal'a-i Enderun (iç kale) ve Kal'a-i Birun (dış kale) olarak iki kısımdan meydana gelmektedir. 1555-56 yılında iç kalede 150 hisar eri, dış kalede 100 hisar eri yer almaktadır. 1555-56 tarihli deftere göre sadece Tımişvar Kalesi mustahfızlarına verilen tımar miktarı 427.500 akçedir. Mustahfızlardan "serbölük" olanlara 1.800 akçelik tımar, er olan mustahfızlara 1.700 akçelik tımar verilmiştir. Genellikle tasarruf ettikleri tımarlar hisseli tımarlardır. Yani bir köyün tımarı birkaç mustahfız erine pay edilmiştir.⁴⁷ Tımişvar hem sancağın merkezi hem de vilayetin merkezi olduğundan kalabalık bir askeri garnizona sahiptir.

Tımişvar'dan Belgrad'a ve Semendire'ye giden yolun güvenliği sağlamakta olan Çakova, Boğca, Felnak, Facet ve Şemlik kalelerinde kale mustahfızlarının adedi oldukça az sayıdadır. Bu kalelerde görevli 108 adet hisar erine 186.100 akçe tımar verilmiştir.

⁴⁶ Gabor Agoston, *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, Çev. Kahraman Şakul, Tımişvar Yayınları, İstanbul, 2013, s. 198; Tımişvar şehri, ismini Tımiş ırmağından almış ve bu kelime Macarca şehir-hisar anlamına gelmektedir. bkz. Ioan Hategan, *Henrik Ottendorf Becstol Temesvarig*, (1663), Editura Banatul Tımişoara, 2006.

⁴⁷ Mesela iki köyün hasılı olan tımar (17.100), Ali (1.800), Gazi Mehmed (1.700), Pervane Abdullah (1.700), Piri Abdullah (1.700), Merdüm Ahmed (1.700), Baki Hüseyin (1.700), Mehmed b.Resul (1.700), Mustafa b.Nasuh (1.700), Hızır b. Hüseyin (1.700) ve Nasuh b. Abdullah (1.700) arasında pay edilmiştir. Bkz. BOA. TT. 298. s.68.

Resim 1.**Osmanlı Dönemi Tımişvar Kalesi⁴⁸**

Toprak dirlighinin bir kısmı Osmanlı memleketlerinde bulunan ve derbend diye anılan bazı sarp boğaz ve geçitlerin güvenliğini sağlayan muhafızlara ayrılmıştır.⁴⁹ Defterimizde bu tip tımarlara rastlanılmamış, bunun yerine, bazı köyler hizmetleri karşılığı olarak vergiden muaf sayılarak bu hizmeti yerine getirmişlerdir. Osmanlı Devleti'nde bir tımar türü de saray için avcı kuş yetiştirmektir. Defterimizde bu tip tımarlar bazı köylere bırakılarak bu hizmet karşılığı vergiden muaf sayılmışlardır. Örneğin Tımişvar Muharrir-i Muharrem Bey'e gönderilen

⁴⁸ Ioan Hategan, *Henrik Ottendorf Becstol Temesvarig, (1663)*, Editura Banatul Timișoara, 2006, s.97.

⁴⁹ Sosyalı Ali Çavuş Kanunnamesi, *a.g.m.*, s. 74.

hükümde vilayet-i mezbûre de bazı haymane reayadan şahinci yazılması hususunda emir verilmiştir.⁵⁰

Tımişvar Sancağı'nda toplam dağıtılan dirliklere baktığımızda burada doğal olarak en büyük payı haslar almaktadır. İkinci sırada, Osmanlı Devleti bölgeyi kontrol edebilmek için askeri garnizonlar kurmuş, gelirlerin büyük bölümü de bu garnizonlarda görev yapan sipahi ve kale muhafızlarına ayrılmıştır.

Tablo 6: 1555-1556 Yılında Tımişvar Sancağı'nın Gelir Dağılımı

Tımarın Türü	1555-1556 Yılı
Has	2.117.302
Zeâmet	528.893
Tımar	1.008.497
Toplam	3.654.462

Tımişvar Sancağı'nın 1555/56 yılında toplam hası 3.654.462 akçedir. Bu meblağın 2.117.302 akçesi has, 528.893 akçesi zeamet ve 1.008.497 akçesi tımar olarak tahsis edilmiştir. Toplam gelir dağılımı içerisinde haslar %57,9'unu, tımar gelirleri %27,5'ini, zeamet sahiplerine %14,6'lık bir pay sancağın gelirlerinden tahsis edilmiştir.

Sonuç

Osmanlı taşra teşkilatında Tımişvar olarak adlandırılan bölge, Kanuni Sultan Süleyman zamanında 1552 yılında Osmanlı hakimiyetine girdikten sonra Vilayet haline getirilerek 1718 yılında Habsburg hakimiyetine geçene kadar durumunu sürdürmüştür. Osmanlı idari taksimatında yer alan Tımişvar miri arazi rejiminin uygulandığı bölgelerdendi. 1554 yılında yapılan tahrirlerde Tımişvar Sancağı'nda sancak gelirlerinin önemli bir kısmı padişah haslarına ayrıldıktan sonra, geri kalan sancak gelirlerinin vilayetin yöneticisi olan beylerbeyi haslarına, zeametlere ve tımarlara ayrıldığı tımar icmal defterlerinden anlaşılmaktadır.

⁵⁰ Kitabet eden Muharrem'e 9 ramazan 975 tarihli hüküm, BOA, MD. 7, hüküm 195.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

BOA. TT. (Tapu Tahrir Defterleri Kataloğu), 290, 298, 674.
BOA. MD. (Mühimme Defterleri Kataloğu) Defter No: 6,7.

Diğer Kaynaklar

Acun, Fatma. "Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Timar Sistemi ve Uygulaması", *Türkler*, Cilt 9, Ankara 2002. 899-908.

Afyoncu, Erhan ve Abdülkerim Özeydin. "Mîr-i Alem (Osmanlılar'da)", *D.İ.A.*, Cilt 30, İstanbul 2005. 123-125.

Agoston, Gabor. *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*. İstanbul: Timaş, 2013.

Akdağ, Mustafa. *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi, 2010.

Akgüzdüz, Ahmed. *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*. V.Kitap, II. Kısım, İstanbul: 1992.

Barkan, Ö.Lütfi. "Timar", *İslam Ansiklopedisi*, C. XII/I, 1979. 286-333.

Bilge, Sadık Müfit, *Osmanlı'nın Macaristanı*, İstanbul: Kitabevi, 2010.

Fekete, Lajos. "Macaristan'da Türklerin Mülk Sistemi", çev. M.Tayyib Gökbilgin, *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, Sayı 16, İstanbul 1961. 25-42.

Fodor, Pal, "Das Wilajet von Temeschwar zur Zeit der osmanischen Eroberung", *Südost-Forschungen*, 55 (1996). 25-44.

Gökbilgin, M.Tayyib. "Kanuni Sultan Süleyman'ın Timar ve Zeamet Tevcihi ile İlgili Fermanları", *İÜ. Tarih Dergisi*, Sayı 22, İstanbul 1967. 35-48.

Günalan, Rifat. *Osmanlı İmparatorluğunda Defterdarlık Teşkilatı ve Bürokrasisi*. İstanbul: Kayihan, 2010.

İnalcık, Halil. "Timar", *DİA*, C.41. İstanbul 2012. 168-173.

_____, "Eyalet", *DİA*, C.11, İstanbul 1995. 548-550.

Özcan, Abdulkadir, "Fatih'in Teşkilat Kanunnamesi ve Nizam-ı alem için Kardeş Katli Meselesi", *TD*, Sayı 33, İstanbul 1982. 7-56.

Peçevi İbrahim Efendi. *Peçevi Tarihi*, haz. Bekir Sıtkı Baysal. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1981.

Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi. *Osmanlı İmparatorluğunda Toprak Tasarruf Sisteminin Hukuki ve Mali Müeyyede ve Mükellefiyetleri*, haz. Midhat Sertoğlu, İÜ. Fen-edebiyat Yayınları, NO.26, İstanbul 1992

Şahin, İlhan. "Timar Sistemi Hakkında Bir Risale", *İÜ. Tarih Dergisi*, Sayı 32, İstanbul 1979. 905-935.

Üçok, Çoşkun. "Osmanlı Devleti Teşkilatından Tımarlar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.2, S.1, Ankara 1944. 525-551.

Tabakoğlu, Ahmet. *Türk İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergah, 1998.